

Ruferová, Jana

K jednomu příkladu analytičnosti v ruštině a češtině

Opera Slavica. 1995, vol. 5, iss. 4, pp. 34-38

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117032>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K JEDNOMU PŘÍKLADU ANALYTIČNOSTI V RUŠTINĚ A ČEŠTINĚ

Jana Ruferová

1. Na příkladu několika parametrických adjektiv (viz dále) bychom chtěli ukázat, jak porovnání s dalšími jazyky pomáhá přesněji poznávat nejen studovaný, ale i mateřský jazyk.

2. Při popisu struktur s predikáty reprezentovanými adjektivem (A) ve jmenném (JTA) či složeném tvaru (STA) a doplněními reprezentovanými prostými pádovými (PT), resp. předložkově pádovými tvary (PPT) substantiv v současné ruštině, se objevila i otázka konkurence JTA a STA.

Kromě případů užití podmíněných gramaticky se vyskytly i případy užití JTA podmíněné lexikálně.

3. V rámci této skupiny se vydělily JTA, jejichž význam ve srovnání s STA obsahuje navíc sémantický rys (SR) 'zesílení, větší/menší míra vlastnosti'

Jde především o případy parametrických A typu *мал, велик*. (о возрасте, размер), *стар, молод* (о возрасте), *короток, длинен, широк, тесен, узок* (об одежде), *слаб, ловок* apod. Parametrickými adjektivy rozumíme A, která označují nějakou základní vlastnost jevu nebo prvků určitého systému, např. délku, šířku, ... umožňující jejich vzájemné srovnání, srov. Filozofický slovník 2 (1985, 54). Například: Ты, Федька, не учи меня - *молод!* (Тендряков), tj. 'слишком молод, чтобы учить меня'. Дом *стар*, долго не простоит. (И 1987), v nichž JTA má podle literatury ve srovnání s STA navíc SR 'zesílení, větší/menší míra' vlastnosti, srov. Gvozdev 1 (1956, 136), Vinogradov (1947, 403), Vsevolodova (1987, osobní rozhovor).

V tomto článku interpretujeme tento rys jako 'neadekvátní míra vlastnosti'

Tento SR považují někteří lingvisté za SR obsažený v samotné lexikální sémantice uvedených parametrických JTA. Jiní jej považují za kontextově podmíněný, tj. 'Задача *трудна*, Воротник *широк*, Пальто *длинно для кого, кому*'. Tyto případy někteří autoři považují za jeden z příkladů tranzitivnosti JTA reprezentujícího predikát, např. Zolotova (1973), (1986), (1988), navazující na pojetí Kopečného (1962, 182); Brčáková (1986, 51n) za příklad relativnosti příznaku, např. relativnosti vzhledem k prostoru (Шкаф *широк*, через эту

дверь его не пронести), nositeli (Ботинки мне узки), stanovenému úkolu (Для директора он *молод*) apod., nebo eliptičnosti, tj. za zvláštní případ typu *Ботинки ей узки*, srov. kandidátskou disertaci Jelisejevové (1980).

Mjasnikov (1968, 206), odmítá kontextovou podmíněnost tohoto sémantického rysu. Považuje jej za součást invariantního významu JTA a dokládá příklady jako: Ну и *люта* же ты, мамаша! *Горяч* ты, брат. Пойдем лучше за стол, ... (Шолохов), přičemž sémantický rys 'větší, resp. menší míra' vlastnosti může být zesílen adverbem, srov.: Эта лента *очень узка*. (RM); *Слишком велики* были их преступления. (КП 1987); Рукава *слишком тесны*. Юбка *слишком тесна*. (RM).

Odpovídající STA tento význam nemají. Ekvivalentem JTA ve výpovědi Сапоги *узки* je STA + Adv, srov.: Сапоги *слишком узкие*.

Domníváme se, že při srovnání predikátů reprezentovaných jmennými (JT) a složenými tvary (ST) parametrických A významnou roli hrají i prosodické prostředky.

Vzhledem k tomu, že JTA v současné ruštině reprezentuje pouze predikát, projevuje se v jeho významu silně komponent tvrzení (утверждения) reprezentovaný při neutrálním pořádku slov zřejmě zintenzivněním v dynamice blízkým k intonační konstrukci typu IK-2,¹ zesíleným důrazem na JTA jakožto centru intonační konstrukce (IK), které je jádrem výpovědi, např.:

— — — — —
Задача *трудо̀на́*. (RM), kterou nemají výpovědi s predikáty reprezentovanými STA, srov.:

— — — — —
Задача *трудо̀на́я*. (RM).

Často jsou frekventované JT parametrických A krátké, velmi často dvojslabičné tvary: Рукава *дли́нны*. (VRČS); Ботинки *тесны*. Лента *узка*. Он *молод*. (RM); Он *короток*, в солдаты не годен. (Даль)

A přitom jde často o formy s přízvukem na konci slova, např.: Сапоги *велики*. (Даль); Платье *дли́нно*. (RČS 1); Брюки *коротки*. (Даль); Руки *коротки*. (Даль); Юбка *коротка*. Видит кот молоко, да рыло *коротко*. У него короткий дух, грудь *слаба*... (RM); Обыденка *стара*, коли сутки прожила. (Даль); Юбка *тесна*. (VRČS 2); Юбка *широка*. Ботинки *узки*.

¹ "Интонация - это различные соотношения количественных изменений тона, тембра, интенсивности, длительности звуков, служащие для выражения смысловых ... различий высказываний. Вторая интонационная конструкция (ИК-2) характеризуется тем, что на гласном центра движение тона ровное или нисходящее, усилено словесное ударение (усиление ударения на схеме обозначается жирной чертой)", srov. Russkaja grammatika I (1980, 97n).

(RM); což tomuto zesílení důrazu na centru IK - na samém konci výpovědi - zřejmě napomáhá.

Takto jsou spjaty prostředky lexikální s rovinou syntaktickou jakožto prostředky vyjádření smyslových vztahů, srov. Russkaja grammatika 1 (1980, 101n).²

Ptáme se, zdali syntaktická funkce JTA projevující se zesílením důrazu jakožto jednoho z komponentů intonace výpovědi se nepodílí na modifikaci jeho lexikálního významu, a zda se proto některým JTA nedodává jakoby "navíc" ve srovnání s STA SR 'neadekvátní míra' vlastnosti. V případě predikátů reprezentovaných STA je tento SR ztvárněn analyticky pomocí lexému *слишком*, srov. příklady výše.

O této možnosti uvažujeme na základě konfrontace obou tvarů A v predikativní funkci s A v téže funkci v dalších slovanských jazycích a také proto, že SR 'zesílení, větší míra vlastnosti', 'neadekvátní míra vlastnosti' může být spjat se sufixálními morfémy typu *-оват-/ -еват-, -оньк-/ -еньк-*: Сапоги *великоваты*, *великоньки*, не по ноге. (Даль); Он *маловат*, в солдаты не годен. (Даль), srov. Russkaja grammatika 1 (1980, 269n).

3.1. Porovnáme-li případy typu Ты, Федька, не учи меня - *молод!* (Тендряков) s podobnými příklady v češtině, bude jim odpovídat častěji STA + Adv, například: Ты mě, Fed'ko, nepoučuj, na to jsi *moc mladý*. (RM), podobně Ты šaty jsou *příliš dlouhé*. Ты šaty jsou *moc krátké*. (RM); ale také STA + DÚRAZ : Ты šaty jsou *krátké*. (RM); Jak ses moh' zahodit s koketou? - Byl jsem *mladý*. (Vražda ing. Čerta. ČT2 1994). JTA, pocit'ovaný jako archaický, bude ekvivalentem výjimečně.

Stejně jako v ruštině STA + Adv je v češtině ekvivalentem STA + Adv, např.: Сапоги *слишком узкие* - Holínky jsou *příliš úzké*. Přitom spojení *příliš úzké, příliš těsné* chápe odborná literatura v češtině - ale i v ruštině - jako volné, i když frekventované slovní spojení A + Adv, nikoli jako syntagma vstupující do věty jako celek, srov. Mluvnice češtiny 3 (1987), Grepl-Karlík (1986).

Porovnejme česká spojení typu *příliš starý, příliš mladý* a také ruská *слишком густой, слишком кислый, слишком легкий* s jejich ekvivalenty ve slovenštině a v běloruštině, eventuálně i v ukrajinštině. Zjistíme, že v těchto jazycích existují prefixálně tvořené lexémy téhož významu *pristaryj, primladyj*,

² Kromě případů s neutrálním pořádkem slov se vyskytly doklady aktualizace, v nichž bychom snad mohli předpokládat IK-2, např.: *Коротка молитва «Господи, помилуй!» - а спасает.* (Даль); Ну и *люта* же ты, мамаша! (Шолохов); *Горчи* ты, брат. Пойдем лучше за стол,... (Шолохов)

загусты, закислы, залегли, srov. Rovdo (1994, 12), *замолодѣи*,³ Mironova (1994). V polštině jsou ekvivalentem ruských a českých spojení vedle obratu *zbyt stary, nazbyt stary* také výrazy *za młody, za ciasny, za lekki, za gęsty, za stary*. Z toho lze soudit, že se tu parametrický komparační význam adjektiva vyjadřuje dvojnásobem: v češtině a v ruštině analyticky, ve slovenštině, běloruštině, polštině a ukrajinštině synteticky.

V polštině a v ukrajinštině jde o obě možnosti; syntetický typ v polštině *za młody* nemá zatím pravopisnou podobu syntetickou (nelze říci *za zbyt młody* nebo pod.).

4. Při konfrontačním popisu ruštiny s češtinou se většinou zdůrazňuje větší míra analytičnosti ruštiny proti češtině.

Porovnání v tomto případě ukazuje, že JT ruských parametrických A typu *молод, стар* apod. jen svou pouhou gramatickou formou, tj. morfonologickými prostředky, jsou schopny vyjadřovat 'neadekvátní míru + parametrické významy', zatímco při STA je nutno vyjádřit ekvivalentní význam prostřednictvím analytického spojení STA + Adv (*слишком молодой*).

Čeština má převážně pouze druhou možnost, tj. STA, příkl. srov. výše. Vzhledem k tomu, že v češtině existuje jednak STA + DŮRAZ, srov. *Seš mladej, seš hloupej* (V+W, Kat a blázen), výjimečně JTA + DŮRAZ (*Byl mlád*), jednak analytické vyjádření STA + Adv (*přilíš mladý*), projevila čeština tentokrát asi stejnou míru analytičnosti jako ruština.

Uvedený typ analytičnosti, který se odhalí pouze při porovnání s dalšími jazyky a stává se explicitním teprve na pozadí jiného jazyka, označuje Rovdo (1994, 12n) jako implicitní.

Použité zkratky:

RM - rodilý mluvčí

КП - Комсомольская правда

И - Известия

³ Ekvivalentem případů *пřilíš mladý* v ukrajinštině je nejen *замолодѣи*, ale i *занадто молодий*; v bulharštině *много млад, твърде стар*, srov. Gramatika bulharského jazyka (1986); v makedonštině *многу стар, многу млад*. Učebnice makedonštiny (1988, 141n).

Literatura:

- BRČÁKOVÁ, D.: 15 urokov po ruskoj morfologii. Praha, SPN 1986.
Filozofický slovník 2. Praha, Svoboda 1985.
- JAWORSKI, M.: Podreczna gramatyka języka polskiego. Warszawa 1986.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. Praha, SPN 1962.
- KUBEŠ, B.: Učebnice makedonštiny 1, Praha, SPN 1988, s. 141.
Mluvnice češtiny 2,3. Praha, ČSAV 1986, 1987.
- Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, SAV 1966,
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Bratislava, SPN 1981.
- STRAKOVÁ, V.: Morfematická strukturace sémantických obsahů. Nástin derivační typologie. Praha, ÚPJČ ČSAV 1985.
- БЕЗПАЛЬКО, О.П.- БОЙЧУК, М.К.- ЖОВТОБРЮХ, М.А.: Исторична граматика української мови. Київ 1957, с. 274.
Беларуская мова. Мінск, Вышэйшая школа 1994.
- ВИНОГРАДОВ, В.В.: Русский язык. Москва - Ленинград 1947.
- ВСЕВОЛОДОВА, М.В.: Консультация в Москве 1987.
- ГВОЗДЕВ, А.Н.: Современный русский литературный язык 1. Москва с. 208-217.
- ГраMATика беларускай мовы, I., Минск, АН БССР 1962.
- ДАЛЬ, В.: Толковый словарь 1-4. Москва 1955.
- ЕВСЕЕВА, Л.П.: Управление при кратких и полных формах имени прилагательного в сов. рус. языке. Автореферат канд. диссертации. Москва 1962.
- ЕЛИСЕЕВА, И.А.: Семантические и синтаксические свойства классов имен прилагательных. Канд. диссертация. Москва 1980.
- ЗОЛотоВА, Г.А.: Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Москва, Наука 1988.
- МИРОНОВА, Г.: Консультация 1994.
- МЯСНИКОВ, Т.Ф.: Краткие и полные формы прилагательных в составе сказуемого в современном русском языке, изменения и основные тенденции. Канд. диссертация. Куйбышев 1968.
- НЕФЕДОВА, Т.П.: Семантико-синтаксические свойства и стилистическое назначение кратких прилагательных в современном русском языке. Канд. диссертация. Ростов-на-Дону 1978.
- ПАШОВ, П.: Практическа българска граматика. София, Народна просвета 1989, с 75 и сл.
- РОВДО, И.: К вопросу об имплицитном аналитизме. В сб. Русский язык и литература в современном диалоге культур. Регенсбург 1994, с. 12-13.
- Русская грамматика 1. Москва АН СССР 1980.